

*Т. І. Раницький,
старший викладач, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"
П. М. Кузьмович,
старший викладач, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"*

ФІЗІОКРАТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ АПК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Обґрунтовано необхідність використання фізіократичної економії при розгляді важливих питань функціонування АПК. Розглянуто проблеми забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації та окреслено шляхи їх вирішення.

In given article the necessity of physiocratic economy usage was explained while considering some urgent issues of agro industrial complex functioning. Besides, problems of provisions security under the conditions of globalization were covered.

Ключові слова: фізіократичний підхід, продовольча безпека, глобалізаційні процеси, аграрна сфера.

ВСТУП

Посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів, розгортання світової продовольчої кризи актуалізують питання вибору місця і ролі агропродовольчої сфери України у світовій економічній системі, розробки та реалізації адекватних заходів аграрної політики щодо формування продовольчої безпеки держави.

Функціонування національного АПК в умовах глобалізації вимагає ґрунтовних теоретичних досліджень щодо можливості застосування фізіократичних підходів до вищезазначеної проблематики. Фундамент власне наукового, класичного економічного вчення закладався одночасно із започаткуванням школи фізичної економії. Її заснували французькі вчені другої половини XVIII ст. Франсуа Кене, Анн Робер Жак Тюрго і продовжили Дюпон де Немур, Д'Аламбер, Віктор Мірабо, Мерсьє де ла Рівьєр та ін. [1, с. 442]. Запроваджене ними поняття "фізіократія" (від грець. "фізіс" — природа та "кратос" — влада) майже дослівно відбило сутність фізичної економії в її первісному вигляді.

Основоположник фізіократизму, лікар французького короля Людовіка XIV, Франсуа

Кене (1694—1774) перейшов від медицини та біології до економічної науки "містком філософії" [4, с. 136]. Ґрунтовно займаючись філософією та спілкуючись з філософами-просвітителями, які належали до його оточення, він сформував власну позицію, розглядаючи суспільство як частку світобудови, підпорядковану законам природи. У подальшому визначальними для розвитку фізіократичної системи є праці — С.А. Подолинського, В.І. Вернадського, М.Д. Руденка, В.О. Шевчука, Л. Корнійчука, О.М. Апанович, Л.В. Воробйової, Л.С. Гринів, В.П. Письмака. З позицій їх інтелектуального надбання, концепція фізіократів виглядає не лише початком класичної економічної думки, але і як започаткування принципово нової парадигми економічних знань. Її втіленням та оформленням є фізична економія як основоположна складова наукового знання, модифікація якої стає спонукальним чинником прогресивного розвитку економіки.

Одним із фундаментальних положень фізіократів стало специфічне тлумачення сутності виробництва. На відміну не лише від тодішніх, але й сучасних економістів, фізіократи твердили, що лише землеробство у дійсності є виробництвом. Проголошення землеробства

єдиним джерелом додаткового ("чистого") продукту стало провідною ідеєю фізіократизму.

"Чистий" продукт, — писав Ф. Кене у статті "Податки" — це щорічно створювані багатства, що утворюють доходи нації, являючи собою продукт, який залишається після вирахування всіх витрат, тобто прибутки, отримувані з земельних володінь" [1, с. 223]. Ця ідея виявилася висхідним принципом, який забезпечив цілісність фізіократичного вчення.

Що стосується промисловості, яка за існуючими стереотипами донині іменується виробництвом, то фізіократи називали її непродуктивною сферою. За твердженням Ф. Кене, у цій галузі "чистий" продукт не створюється. Відтак, "багатства, створювані промисловою працею, виникають завдяки доходам, які дає земля і самі по собі є багатствами безплідними, що відтворюються лише за допомогою доходів від земельних угідь" [4, с. 225]. Таким чином, вчений доводив, що промисловість лише надає нову форму сировині та матеріалам.

За умов активізації тенденцій інтеграції та глобалізації у світовій економіці конкурентна боротьба між країнами не тільки не зникає, а навпаки, загострюється, набуваючи нових форм прояву. Нині конкурентоспроможною може бути лише та національна економіка, яка найефективніше використовує можливості глобалізації. Країна, відкрита для міжнародної конкуренції, забезпечує гнучкість використання всіх ресурсів для товаровиробників, що, зрештою, зумовлює підвищення її конкурентоспроможності. Таким чином, конкурентоспроможність стає універсальною вимогою, яка ставиться відкритою економікою до будь-якого економічного суб'єкта. Проте щодо ринку продовольства зазначена вимога не може бути абсолютною, оскільки для будь-якої держави є необхідним формування продовольчої безпеки, і насамперед таких її складових, як забезпечення стабільності та незалежності національного продовольчого ринку. Незважаючи на значні потенціальні можливості й вигоди глобалізації, зберігається також реальна небезпека того, що бідна частина сільського населення, яка не має доступу до освіти та інших факторів, необхідних для досягнення успіху у високо конкурентному світі, опиниться за межами позитивного світового процесу. Усе це вимагає реалізації відповідної протекціоністської політики щодо захисту національних аграрних товаровиробників.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування основних принципів фізіократичного підходу для забезпечення важливих питань подальшого розвитку АПК України, зокрема, забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації.

Для цього використано загальнонаукові методи досліджень, зокрема аналізу, синтезу та аналогії і відповідно формування висновків.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

З позицій фізіократичної школи, яку доречно розглядати як філософію "вписування" економічних систем у природну сферу, суспільно-господарський прогрес досягається завдяки усвідомленому управлінню, з одного боку, процесами фотосинтезу за допомогою людської праці у землеробстві та інших сферах нагромадження живої речовини, а з іншого — процесами видобутку та перетворення покладів корисних копалин у споживчі блага.

Разом з тим слід брати до уваги, що використання надр, особливо спалювання енергоносіїв, призводить до дедалі зростаючої ентропії, яка виснажує чи остаточно спустошує земні надра. Поряд з інтенсифікацією забруднення довкілля це зумовлює виникнення загрози омніциду (самознищення людства).

Виходячи з викладених застережень, екологічно коректними можна вважати сценарії суспільно-господарської динаміки, втілення яких спирається на засади сталого розвитку, модифіковані з позицій фізичної економії. Таким чином, Ф.Кене та його послідовники започаткували оригінальну і досі майже нерозвинену концепцію суспільного відтворення, що ґрунтується на засадах фізичної економії.

Загострення продовольчої проблеми у світі, найімовірніше, призведе до того, що більшість країн формуватиме жорстку політику в зазначеній сфері, посилюючи державний контроль за національними продовольчими ресурсами, нарощуючи продовольчі резерви та реалізацію протекціоністських заходів, що обмежуватимуть експорт продовольства. На сьогодні така тенденція стає вже реальністю. Зокрема, значно скорочують експорт рису Індія, Єгипет та В'єтнам. Тобто очевидно, що майбутні реформи аграрної політики концентруватимуться саме навколо питань продовольчої безпеки.

Негативні аспекти глобалізації продовольчого ринку вимагають розробки національних захисних механізмів для мінімізації їх впливу. У багатьох розвинутих країнах діють відповідні закони про продовольчу безпеку. В Україні

проект закону "Про продовольчу безпеку України" розроблявся двічі — у 2004 р. та 2005 р. Причому перший варіант проекту виносився Міністерством аграрної політики України на загальне обговорення, а другий, розроблений на виконання відповідного доручення Кабінету Міністрів України, був розглянутий та взятий за основу Верховною Радою України. Проте жоден із зазначених законопроектів до цього часу так і не прийнятий.

Водночас інтеграція України у світове та європейське співтовариство актуалізує зазначену проблему, оскільки лише при гарантуванні забезпечення населення продовольством держава може за будь-яких умов проводити незалежну політику. Під продовольчою безпекою слід розуміти такий еколого-економічний стан країни, за якого всіх її громадян забезпечено продовольством у необхідній кількості, достатньому асортименті та відповідній якості, що підтримує найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я.

При формуванні аграрної політики держава має бути врахований ряд ключових принципів. Стрижневим серед них є принцип соціальності, який передбачає цільову спрямованість аграрної системи та кожної її складової на задоволення харчових потреб людини. Другим важливим принципом є комплексність, тобто одночасний вплив на всі складові елементи системи. Наступний принцип — системність, що означає всебічне врахування економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми аграрного розвитку. Ще один важливий принцип — адекватність у виборі регуляторів, що пов'язано з неоднозначністю їх дії на різних етапах розвитку економічної системи та в умовах зміни кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків. Останній принцип — стійкість системи, тобто обов'язкове дотримання зазначених принципів соціальності, комплексності, системності та адекватності незалежно від зміни зовнішнього середовища.

Агропродовольча сфера являє собою один з об'єктів управління аграрної політики, на який покладається завдання формування пропозиції продовольства. Водночас є необхідним забезпечення попиту на нього, тому в даному випадку потрібен системний підхід, який би передбачав визначення пріоритетів для кожного напрямку аграрної політики з подальшим їх розглядом у взаємозв'язку. Окреслені заходи щодо активізації аграрних товаровиробників та переробних підприємств мають доповнюватися заходами для підприємств сфери торгівлі й

населення.

Стає вкрай нагальним утвердження ідей української наукової школи фізичної економії у кількох вимірах, найважливішими з яких є:

— концептуальний вимір, що передбачає створення та розвиток низки теорій, як, наприклад, загальна теорія фізичної економії, теорія екологічно та соціально орієнтованої ринкової економіки, економічна теорія сталого розвитку, монетарна теорія фізичної економії тощо, а також модифікація положень вже існуючих концепцій і теорій (концепцій багатства та економічного зростання, інституційних, управлінських та інших теорій), поглиблення аналізу порушених С.А.Подолінським проблем у контексті забезпечення адекватності відбиття процесів розвитку цивілізації економічною думкою.

Першочергового розв'язання на викладених засадах потребує блок економічних та екологічних проблем, які є наслідком недолугого господарювання і мають вирішуватися на основі фізичної економії, що керується природними законами і передбачає "вписування" економіки у природу, а не "завоювання" природи. Розв'язання проблем, які є суспільно-політичними (в тому числі управлінські, похідні від них інституціональні проблеми тощо), має спиратися на новітню політичну економію, яка повинна впливати з фізичної;

— освітньо-виховний вимір, що охоплює розроблення принципово нових освітніх моделей, адекватних викликам ХХІ століття, та запровадження у сферу навчальних закладів усіх рівнів нових навчальних програм, що ґрунтуються на викладених засадах і розвивають їх. З метою пришвидшеного формування критичної маси тих, хто втілюватиме ідеї С.А. Подолінського та його послідовників, потрібна радикальна реформа освітніх програм з економічної теорії та історії, прикладних економічних та дотичних до них навчальних дисциплін.

— практично-прикладний вимір, що передбачає розроблення на вказаній концептуальній основі конкретних сценаріїв "вписування" господарських систем у природну сферу, формування антикризових стратегій, досягнення економічного зростання, запровадження моделей сталого економічного розвитку та ін.

Реалізація аграрної політики передбачає необхідність забезпечення тісної взаємодії з усіма суб'єктами, які відповідають за процес її формування. Це сприятиме узгодженості політики в усіх сферах та запобігатиме заподіянням шкоди здоров'ю населення, навколишньо-

му середовищу та економіці країни. Процес формування і реалізації політики продовольчої безпеки має починатися з дослідження складу харчових продуктів, які виробляються в державі, та створення відповідного банку даних.

Таким чином, формування продовольчої безпеки в умовах посилення процесів глобалізації та міжнародної економічної інтеграції є ключовим пріоритетом аграрної політики. Зазначений процес має базуватися на універсальному підході, який передбачає тісний взаємозв'язок між агропромисловою, сільськогосподарською, продовольчою, зовнішньоекономічною політикою, діяльністю щодо забезпечення якості та безпеки продовольства і раціонального харчування населення. Вплив на агропродовольчу сферу, яка формує пропозицію продовольства, має доповнюватися заходами стимулювання попиту на нього шляхом реалізації соціальних програм, метою яких є забезпечення достатнього рівня харчування всіх категорій населення, ефективної зайнятості, демонополізації продовольчого ринку, а також здійснення цінової політики щодо обмеження рентабельності та торговельних націнок на базові продукти харчування до економічно обґрунтованого рівня.

Протягом останніх років особливої гостроти набула проблема безпеки продовольства, що пов'язано із збільшенням надходження на ринок неякісних, фальсифікованих і шкідливих для здоров'я продуктів. Сьогодні питання, пов'язані з безпекою харчових продуктів, дедалі більшою мірою стають фактором, що визначає розвиток виробництва і світової торгівлі сільськогосподарською продукцією. Для України як держави із значним аграрним потенціалом, члена СОТ та сусіда ЄС дана проблематика набуває пріоритетного значення.

Для забезпечення ефективної політики нагляду та контролю за продовольством потрібен всеосяжний інтегрований підхід на рівні окремих держав і міжнародному рівні. Відповідальність за формування безпеки продовольства несуть усі суб'єкти процесу його виробництва і доведення до споживача, тому контроль продуктів повинен мати комплексний характер відповідно до принципу "від виробника до столу", що є обов'язковою передумовою створення надійної, відкритої, прозорої та підзвітної системи безпеки харчової продукції.

Система підвищення якості та безпеки продовольства має бути еластичною, здатною реагувати на постійні зміни її підсистем, зберігаючи та розвиваючи при цьому структуру, що

сприяє досягненню цілей її еволюції. Еластичність базується на інформаційно-комунікаційному процесі між основними суб'єктами системи і залежить від сукупності факторів, які створюють умови для їх збалансованої взаємодії, що регулюється державою.

Розв'язання проблеми продовольчої безпеки неможливе без створення ефективної системи менеджменту якості й безпеки продовольства, а також інституту захисту прав споживачів. Якість продукції в умовах розвитку ринкової економіки та конкуренції дедалі більшою мірою стає ключовим фактором формування конкурентних переваг товаровиробників та критерієм оцінки ефективності їх діяльності. Значною мірою забезпечення високого рівня якості та безпеки продовольства залежить від функціонування ефективної системи контролю їх якості, значення якої підвищується в умовах зростаючої конкуренції, посилення інформаційного впливу у вигляді рекламних заходів, коли споживачі не мають можливості орієнтуватися в асортименті нових продуктів. У даному випадку існує потреба в об'єктивній інформації стосовно продуктів харчування, які надходять на ринок, та забезпечення відповідності їх якісних параметрів певному рівню.

Наявність розгалуженої системи державних органів та установ, відповідальних за окремі аспекти проблеми якості та безпеки продовольства, потребує повноцінної координації міжгалузевих дій, яка має бути покладена на Міністерство аграрної політики України. Його роль полягатиме у розробці рекомендацій, методичних вказівок, планів дій державним органам стосовно формування, реалізації, моніторингу та оцінки ефективності політики у сфері харчування. Важливим також є питання поширення інформації щодо законодавства з питань якості та безпеки продовольства, міжнародного досвіду в цій сфері, результатів контролю та ін. Інформування необхідне для споживачів, виробників, наукової громадськості, регулюючих органів. При цьому мають використовуватися всі доступні методи поширення інформації: наукові публікації, популярні матеріали в засобах масової інформації, огляди, листівки, прес-релізи, бюлетені, сторінки в Інтернеті.

У більшості країн уряди відіграють істотну роль у стимулюванні застосування систем управління якістю продукції шляхом налагодження активного співробітництва з усіма суб'єктами діяльності в ланцюзі постачання харчових продуктів, включаючи галузеві асоціації, наукові установи, переробні підприємства і виробників, постачальників сировини, експор-

терів та імпортерів. Одним з напрямів загальнодержавної та регіональної політики у сфері якості й безпеки продовольства має бути підтримка підприємств, які впроваджують системи якості, що відповідають міжнародним стандартам. Вона може бути реалізована у вигляді інвестиційних, фінансових, інформаційних заходів підтримки.

ВИСНОВКИ

Виходячи з вищесказаного, виробники мають бути належним чином поінформовані щодо переваг і необхідності впровадження систем управління якістю для випуску належної, безпечної та конкурентоспроможної продукції. На державу також покладається завдання реалізації програм щодо підготовки відповідних кадрів, технічної підтримки, розвитку інфраструктури, налагодження комунікаційного процесу між державними установами і виробниками, а також оцінки результатів впровадження систем управління якістю, їх ефективності та консультування щодо можливих способів удосконалення.

Лібералізація та глобалізація торгівлі харчовими продуктами зумовлюють необхідність розробки нових інструментів для врегулювання ситуацій, за яких небезпечні продукти можуть поширюватися без усякого контролю. Одним з таких інструментів є створення системи оперативного оповіщення про ситуацію у сфері харчових продуктів, що надходять на ринок. Важливими умовами належного функціонування ринку є оперативність інформування громадськості про ризики, пов'язані з тими чи іншими споживчими товарами, що можуть надійти на ринок, а також точність цієї інформації.

За умов інтеграції України у європейський економічний простір виникає необхідність створення відповідної національної мережевої системи оперативного оповіщення про прямі та непрямі небезпеки для здоров'я людей, зумовлені харчовими продуктами. Така система має поширюватися на всі харчові продукти, призначені для споживання людьми, і на корми для тварин, а також включати весь спектр прямих та непрямих ризиків, незалежно від того, коли вони можуть виникнути. Вона дозволить зв'язати регіони з центральним органом, який відповідає за якість і безпеку харчових продуктів. Коли той чи інший член мережі матиме свідчення щодо серйозного чи непрямих ризику для людини, пов'язаного з тим чи іншим харчовим продуктом або кормом для тварин, така інформація має негайно направлятися в

центральний орган мережі оперативного оповіщення, який повинен бути в основі системи. Він може доповнити отримане повідомлення науковою чи технічною інформацією для полегшення роботи щодо оперативного та належного врегулювання ситуації, пов'язаної з даним ризиком.

Нині дедалі більше зростає роль уряду в забезпеченні ефективного регулювання контролю харчових продуктів, зокрема — інформування, освіти й консультування суб'єктів господарської діяльності протягом усього продовольчого ланцюга "від ферми до столу". До таких заходів входять надання збалансованої фактичної інформації споживачам про безпеку харчових продуктів, розробка якісних освітніх програм для посадових осіб і співробітників харчової промисловості, а також програм підготовки інструкторів.

Таким чином, вирішення проблеми безпеки продовольства як однієї з ключових передумов досягнення належного рівня здоров'я населення вимагає застосування структурованого фізіократичного обґрунтування, що поєднує в собі виявлення небезпек і ризиків на ранньому етапі та відповідні контрольні заходи. Дієвість такого підходу залежить від тісного співробітництва між виробниками, контролюючими органами і споживачами.

Сучасна світова фінансова криза, що є безпрецедентною за масштабами та глибиною, на думку фахівців, продемонструвала кризу ідеології "ринкового фундаменталізму" та ідеї ліберального саморегулювання ринку, викликала необхідність докорінної перебудови господарських відносин на основі фізіократичної економії.

Література:

1. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. Т. 1. — М.: Мысль, 1987.
2. Гнибіденко І. Вплив світової фінансово-економічної кризи на соціальну сферу України // Економіка України. — 2009. — № 7.
3. Руденко М. Енергія прогресу: Нариси фізичної економії. — К.: Молодь, 1998.
4. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения: пер. с франц. — М., 1960.
5. Скидан О. Продовольча сфера України в умовах глобалізаційних викликів // Економіка України. — 2009. — № 11.
6. Шевчук В. Модель обліку процесів розвитку: проблеми модифікації на засадах фізичної економії // Регіональні перспективи. — 2001. — № 2—3.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2009 р.